Magyar Tudomány

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Vendégszerkesztő: Benke Zsuzsa

Energiaerdők, faültetvények

Bocskai István mozgalma

Jóléti államok az ezredfordulón

A magyar tudományrendszer vázlata

Egy új lap – *Magyar Terminológia*

2009·2

A Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. Alapítás éve: 1840
170. évfolyam – 2009/2. szám

Főszerkesztő:
Csányi Vilmos

Vezető szerkesztő:
Elek László

Olvasószerkesztő:
Majoros Klára

Szerkesztőbizottság:
Ádám György, Bencze Gyula, Bozó László, Császár Ákos, Enyedi György, Hamza Gábor, Kovács Ferenc, Köpeczi Béla, Ludassy Mária, Niederhauser Emil, Solymosi Frigyes, Spat András, Vámos Tibor

A lapot készítették:
Gazdag Kálmánné, Halmos Tamás, Holló Virág, Jéki László, Matskási István, Perecz László, Sipos Júlia, Sperlágh Sándor, Szabados László, F. Tóth Tibor

Lapterv, tipográfia:
Makovecz Benjamin

Szerkesztőség:
1051 Budapest, Nádor utca 7. • Telefon/fax: 3179-524
matud@helka.iif.hu • www.matud.iif.hu
Kiadja az Akaprint Kft. • 1115 Bp., Bártfai u. 65.
Tel.: 2067-975 • akaprint@akaprint.axelero.net

Előfizethető a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.);
a Posta hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságánál (HELP) 1846 Budapest, Pf. 863,
valamint a folyóirat kiadójánál: Akaprint Kft. 1115 Bp., Bártfai u. 65.

Előfizetési díj egy évre: 8064 Ft
Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők
Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 26567
Felelős vezető: Freier László
Megjelent: 11,4 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025 0325

TARTALOM

Tudományos emlékülés a Magyar Történelmi Társulat alapításának 140. évfordulóján
Vendégszerkesztő: Benke Zsuzsa
Pók Attila: A Magyar Történelmi Társulat száznegyven éve – 1867–2007 130
Orosz István: A Magyar Történelmi Társulat útja a kiegyezéstől a rendszerváltásig 132
Mann Miklós: Kiemelkedő személyek, kiemelkedő teljesítmények a Történelmi Társulat történetében 138
Nagy Péter Tibor: Történészdiplomások a két világháború között 143
Szabolcs Ottó: A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatáról 153
Nagy László: A Magyar Történelmi Társulat történetének forrásai 160
Vonyó József: A Társulat regionális és helyi szervezetei 169

Tanulmány
Rédei Károly – Csiha Imre – Veperdi Irina: Energiaerdők, faültetvények, új területhasznosítási lehetőségek 179
Pálffy Géza: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? 185
Tomka Béla: Jóléti államok az ezredfordulón: válságjelek vagy válságmítoszok? 197
Palló Gábor: A fiatal kutatók tevékenységének erőtere: a magyar tudományrendszer vázlata 209
Fóris Ágota: Magyar Terminológia – egy nemzetközi tudományos folyóirat indulása 221

Vélemény, vita
Bazsa György: Laikus észrevételek a magyar jogi felsőoktatás kontextusaihoz 226
Reményi Károly: Észrevételek Czelnai Rudolf akadémikusnak a Magyar Tudomány Ünnepén elhangzott, *A levegő, vagyis a Föld légköre* című előadásához 235
Czelnai Rudolf: Válasz Reményi Károly észrevételeire 237

Kitekintés (Jéki László – Gimes Júlia) 240

Könyvszemle (Sipos Júlia)
Bátor könyv a rendszerek bonyolultságáról: Érdi Péter: Complexity Explained *(Vámos Tibor)* 244
Beck Mihály: Than Károly élete és munkássága *(Inzelt György)* 246
Alfred North Whitehead: A természet fogalma *(Szekeres András Márk)* 249
Mészáros Ernő: A levegő megismerésének története *(Bozó László)* 252
Nagykunsági folklór – török folklór. Nagykunsági néprajzi tanulmányok *(Tasnádi Edit)* ... 254

teni. 1918-ban publikálták a *Századokban* a forráskiadási elveket, s ennek megfelelően jelentek meg a kötetek. Az okmányokat gondosan, az összes elérhető variánsban közölték, a szakkifejezéseket magyarázták, a gondosan jegyzetelt forrásokat alapos bevezető tanulmányok világították meg.

A munkálatokban a két világháború közötti korszak jeles történészei vettek részt: Domanovszky Sándor, Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Szentpétery Imre, Hóman Bálint, Mályusz Elemér, Csánki Dezső, Miskolczy Gyula, Lukinich Imre, Angyal Dávid, Viszota Gyula, Hajnal István stb. Az első kötet, a *Döblingi hagyaték*, 1921-ben jelent meg. Klebelsberg szívesen támogatta a nagy témacsoportokat, vagyis a Széchenyi-sorozatot, a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó köteteket, a nádor sorozatot, a Batthyány-iratokat. Általában évente négy kötet, Klebelsberg életében összesen huszonnégy kötet jelent meg. Azóta újabb húsz kötet látott napvilágot. E sorozattal, a Történelmi Társulat helyzetének konszolidálásával Klebelsberg, a nagy kultúrpolitikus valóban beírta nevét társulatunk jelentős munkásainak, elnökeinek sorába.

Nehéz feladat a XX. század második feléből kiemelni olyan történészt, tudományszervezőt, akit e felsorolásban Szilágyi Sándorhoz, Domanovszky Sándorhoz vagy Klebelsberg Kunóhoz hasonlíthatnánk. Legyen ez a jövő történészeinek feladata.

Kulcsszavak: *Szilágyi Sándor, Történelmi Tár, Ipolyi Arnold, Magyar Nemzet Története tíz kötet, Klebelsberg Kunó, Magyarország újabb kori történetének forrásai*

IRODALOM

Glatz Ferenc (1988): *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest

Glatz Ferenc (1990): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Európa, Budapest

Mann Miklós (1968): Adatok a Századok történetéhez Szilágyi szerkesztői korszakából. Századok. 1–2,

Mann Miklós (1982): A nagykőrösi gimnázium híres évtizede. História. 6,

Mann Miklós (1965): Az 1885-ös történészkongresszus és a történelemtanítás. Magyar Pedagógia. 3–4,

Mann Miklós (1968): A millenniumi „Magyar Nemzet Története" szerkesztési munkálatairól. Századok. 5–6,

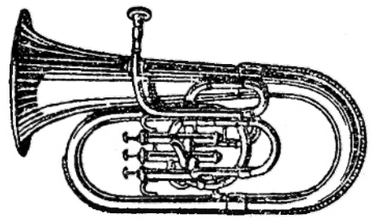

TÖRTÉNÉSZDIPLOMÁSOK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Nagy Péter Tibor

az MTA doktora, egyetemi tanár,
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Wesley János Lelkészképző Főiskola
nagy.peter.tibor@gmail.com

A bőséges hazai historiográfiai szakirodalom sok, fontosnak ítélt történész személyiség pályáját és munkáit mutatja be. E szakirodalom tökéletesen alkalmas arra, hogy a történészek *legfontosabbjait* kiválaszthassuk, de nem törekszik a vizsgált személyek tulajdonságainak szociológiai értelemben standard leírására, s a nem publikáló történészekről természetesen nem szolgáltat adatokat. (Erős, 2000; Glatz, 1990, 1980; Hajnal, 1939 [1993]; Kriston, 1991; Lederer, 1969; Mályusz, é. n.:, Márkus, 1963; Pók, 1982; R. Várkonyi, 1973; Várdy, 1976.)

Amiképp azonban a Történelmi Társulat szakmai rekrutációja is a történészdiplomások teljességére (sőt a történelem iránt érdeklődők még szélesebb körére) terjedt ki, a tudományszociológus-felsőoktatásszociológus számára is a „történészek társadalmi csoportja" sokkal szélesebb kategória, mint akikre a historiográfiai irodalom kiterjed.

a) „Történészek" mindazok, akik történelem szakos bölcsésztanári vagy bölcsészdoktori diplomával rendelkeznek. Minthogy Karády Viktor korábbi kutatásainak folytatásaképpen – az NKFP[1] és az OTKA támogatásával közös történeti elitkutatást indítottunk, e csoportot szinte teljeskörűen ismerjük. A bolcsészdiplomások adatbázisát, amelyre további elemzéseim alapulnak, Biró Zsuzsanna Hanna gondozta. (Biró, 2008)

b) Azok a személyek, akiket a történész szakma valamilyen „nyilvános aktussal" befogadott, nem egyszerűen társulati tagként, hanem publikáló társként. A *Századok* írói köre mindenképpen ide tartozik, az ő elemzésük is lehetséges, tekintettel arra, hogy a *Századok* bibliográfiája rendelkezésre áll.

c) Azok, akiket történésznek tartanak a kortársak és az utókor, akiket a standardnak tekinthető historiográfiai kézikönyvek megemlítenek, illetve akiket a mérvadónak tekinthető lexikonok „történészként" vagy „történetíróként" tartanak számon – ennek az utolsó csoportnak az elemzésére más alkalommal kell majd időt szakítanunk.

A történészdiplomások szocio-demográfiai háttere

A vizsgált időszak 9162 bölcsészdiplomása közül 1823-nak (19,9 %) van történész diplomája, azaz az egyik legnagyobb – szakválasztása szerint megragadható – bölcsész-alnépességről van szó. A történészdiplomával rendelkező népesség több csoportra osztható, aszerint,

[1] NKFP 5/074/2004, kutatásvezető Karády Viktor, OTKA 49378 kutatásvezető Nagy Péter Tibor, mindkettőről lásd: http://wesley.extra.hu

	Történész N=1823	Történész %	Bölcsész N=9162	Bölcsész %
Csak tanár	1061	58,3	4849	52,9
Csak doktor	326	17,9	2477	27,0
Tanár és doktor	403	22,1	1657	18,1
Nem tudjuk*	33	1,7	179	2,0
Összesen	**1823**	**100**	**9162**	**100**

1. táblázat • Tanári és doktori végzettség a történész- és az összes diplomás bölcsész körében
(* Van diplomája, de az adatbázisban sem a doktorságra, sem a tanárvizsgára vonatkozó adat nem szerepel.)

hogy tanári diplomát, bölcsészdoktori diplomát szerzett, vagy mindkettőt. *(1. táblázat)* Az első ránézésre is látható, hogy a történészek 80 %-a, míg az összes bölcsészdiplomásnak csak 70 %-a rendelkezik tanári végzettséggel, ami logikus, hiszen a bölcsészkarokon képezték azoknak a reáltudományoknak és humántudományoknak a szakembereit is, amelyek nem voltak iskolai tárgyak. Doktori címet a történészek 40 %-a, a bölcsészek 45 %-a szerzett. Eme eltérések ellenére azonban a történészek érdemben összehasonlíthatók a bölcsészkar egész népességével.[2]

A történészek között 60 % volt a férfiak aránya, a teljes bölcsész népességben 58 % – ez sem jelent jelentős különbséget, azaz – ellentétben a lányok felé húzó élőnyelvekkel és kémiával és a fiúk felé húzó klasszikus nyelvekkel és fizikával – „uniszex" szaknak számít – hasonlóképpen a magyarhoz és matematikához. (Biró – Nagy, 2008).

A fontos társadalmi háttérváltozókban a történészek *lényegesen* különböznek a bölcsészek átlagától. A történészdiplomások és a bölcsészdiplomások közötti különbséget sajátos, ún. reprezentációs mutatóval fejezzük ki, amely azt jelzi, hogy az adott tulajdonság *mennyivel inkább jellemző a történészekre, mint a bölcsészekre általában*. Technikai értelemben ez a történészekre és az összes bölcsészre az adott vonatkozásban jellemző százalék számok hányadosát jelenti. Az apák foglalkozása alapján az apák vélelmezhető iskolai végzettsége szerint megvizsgáltuk a történészek és bölcsészek társadalmi hátterét. A szokásos és elterjedt iskolai hierarchiával ellentétben a diplomásokat két csoportra bontottuk és a doktori címmel rendelkezőket a többi fölé helyeztük, aminek segítségével az apák nemzedékének rétegszerkezetére jellegzetes szilvamag formájú képet kaptunk. Ennek két végpontján az elemi iskolai végzettséggel és a doktori fokozattal rendelkezők a népesség egy-egy tizedét teszik ki, míg középen három nagyobb, 20–30 %-os iskolázottsági tömbben (diplomás, érettségizett, polgári iskolát végzett) oszlanak meg a vizsgált apák.

A társadalom összetételével hasonlítva az alacsony végzettségű népesség igen erősen alulreprezentált a szülők között, a diplomások pedig sokszorosan felülreprezentáltak. *(2. táblázat)* E fő forma a történészekre és a bölcsészekre egyaránt igaz: *de a történészek társadalmi összetétele kevésbé elit, mint a bölcsészkaré általában* – némiképp többen tartoznak a kevésbé iskolázott csoportokhoz, s némiképp kevesebben a diplomás csoportokhoz. Alá-

[2] Egy további tanulmányban a történészeket a magyar szakosokkal, a történésztanárokat az összes tanárral, a történészdoktorokat az összes doktorral fogjuk összehasonlítani. A jelen tanulmányból kimaradt keresztáblákat lásd: http://wesley.extra.hu

	Történészek (N=1326[5])	Összes bölcsész (N=6083)	Reprezentáció T/Ö*
Elemi	10,7	9,0	**1,19**
Polgári	23,2	21,5	**1,10**
Középiskola	30,3	28,7	1,04
Diploma	26,2	30,2	0,87
Doktor	9,6	10,7	0,90
Összesen	100	100	

2. táblázat • A történész- és az összes bölcsészdiplomás apjának vélelmezett isk. végzettsége (%)
(* A táblázatokban időnként kerekített számokat közlünk, de a reprezentációt mindig a pontos százalékszámok aránya alapján számoltuk ki. Ezért fordulhat elő, hogy például mindkét oszlopban 2,1%-os érték látható, a reprezentáció mégsem 1, hanem 1,04, mert a százalékszámok a 2,14% és a 2,06 % kerekítése révén jöttek létre. Azt mondhatjuk, hogyha legalább az egyik szám 1,0% vagy e fölött van, akkor az 1,08-szoros, illetve a 0,92-szeres reprezentáció (1,044/0,966, illetve 0,966/1,044) már valódi eltérést jelent. Ismeretes, hogy a „% számok hányadosa" problematikus mutató, hiszen kis számoknál kicsiny különbség is nagynak, nagy százalékszámoknál ugyanakkora különbség elhanyagolhatónak tűnik. Ugyanakkor a százalékszámok közötti egyszerű különbségek nem elég kifejezőek. Minderről lásd módszertani cikkemet, Új Pedagógiai Szemle, 2008/3.)

húzással emeltük ki azokat az értékeket, ahol a felülreprezentáció 1,1-szeresnél nagyobb, és beszürkítettük, ahol az alulreprezentáció 0,9-es-nél kisebb értéket mutat.

Hasonlóképpen elmondhatjuk, hogy bölcsészek és történészek között egyaránt erősen felülreprezentáltak a budapesti és nagyvárosi születésűek. A 'nagyváros' és 'kisváros' fogalmak kialakítása azért tűnt célszerűnek, mert ha egyszerűen a jogi kategóriákat követnénk, akkor a törvényhatósági jogú városok kategóriája révén az ipari forradalom során jelentéktelenné vált, csekély lakosságúnak megmaradt középkori városok is bekerülnének a „jelentősebb városok" kategóriájába, viszont – ha a törvényhatósági jogú városok 1900-as listáját használnánk – kimaradna például a már akkor igen jelentősen iparosodott és urbanizált Miskolc. A „nagyvárosok" kategóriába tizenkilenc települést soroltunk, azokat, ahol 1900-ban harmincezernél több lakos élt. Jelentős részük természetesen a Horthy-korszakban már nem Magyarországon lévő területen feküdt. A „városok" kategóriába közel százötven települést soroltunk, köztük az 1900-ban még harmincezer alatt maradó, de 1930-ban már a nagyvárosok többségét leköröző Győrt, s néhány, a későbbi Budapesthez csatlakozó – s 1930-ra szintén inkább a nagyvárosok közé kívánkozó – elővárost.[3] A budapestiség a történészdiplomásokra *kifejezetten kevésbé jellemző*, mint a bölcsészekre általában, sőt itt a bölcsészekhez képest nagyobb arányban találunk falvakból érkezetteket. A nagyvárosok és kisvárosok vonatkozásában nincsen lényeges eltérés.

[3] A településváltozó továbbfejlesztésén folyamatosan dolgozunk, hisz célszerűnek tűnik pl. a húszezernél nagyobb lakosságszámú öt községet a „város" kategóriánkhoz sorolni, ugyanakkor a „nagyvárosok" és „kisvárosok" kategóriákat tovább bontani. Lehetséges természetesen Magyarország 13 ezer települését további csoportokra osztani, leginkább a nagyközségeknek, illetve járásszékhely-községeknek a kisebb községektől való elkülönítése, a nagyobb ipartelepekkel, vasútállomással rendelkező községek elkülönítése látszik hasznosnak. Lásd: http://wesley.extra.hu/fontosabbtelepulesek.htm

	Történészek (N=1812)	Összes bölcsész (N=9105)	Reprezentáció
nincs adat	0,9	0,9	0,98
Budapest	20,1	26,5	0,76
Nagyváros	17,7	18,4	0,96
Kisvárosok	19,2	17,9	1,07
egyéb település	42,1	36,3	1,16
Összesen	**100,0**	**100,0**	**1,00**

3. táblázat • A történész- és az összes bölcsészdiplomás születési helye a település jellege szerint (%)

A történelmi régiók a Budapestet jellemző alulreprezentáció miatt kivétel nélkül felülreprezentáltak, de e felülreprezentáció épp a legfejlettebbnek, legpolgárosultabbnak számító Dunántúlon a legkisebb, s a meglehetősen elmaradottnak számító Tiszántúlon a legnagyobb.(*4. táblázat,* A, B, C oszlopok)

A történész mivolt tehát a bölcsész mivolthoz képest érdemben különbözik – mégpedig: *az alulfejlett területek javára, illetve Budapest hátrányára*. Kívülről és távolról nézve mégis erősen budapesti hátterű szakmáról van szó, hiszen a diplomások ötöde Budapestről származik. (*4. táblázat* A oszlop), Amennyiben azonban az egyes nagy régiók eltérő átlagos iskolázottsági szintjét is belekalkuláljuk az elemzésbe, másképp alakul a történészdiplomások területi rekrutációja. (*4. táblázat* H oszlop) (A G és H oszlop technikailag úgy keletkezett, hogy kiszámoltuk az egyes területekre eső lakosok arányát az 1910-es polgári népességben, illetve a történészek között, s a két százalékszám hányadosát adtuk meg, mint felül-, illetve alulreprezentációs jelzést).

A teljes lakosságra, illetve az érettségizett lakosságra számított reprezentációs mutatók

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
Nyugati felvidék	6,4	6,3	13,8	10,5	6,9	1,02	0,46	0,61	0,92
Dunántúl	19,2	18,0	16,3	12,4	23,6	1,07	1,18	1,55	0,81
Duna–Tisza köze	15,5	14,3	16,2	12,5	22,7	1,08	0,96	1,24	0,68
Keleti Felvidék/É-Mo.	9,4	8,6	7,9	7,3	9,5	1,09	1,19	1,29	0,99
Tiszántúl/Partium	16,4	12,9	14,3	9,8	16,5	1,27	1,15	1,67	0,99
Tisza–Maros köze	4,3	4,2	11,8	8,1	4,7	1,02	0,37	0,53	0,92
Erdély	6,2	5,9	14,7	11,9	9,4	1,05	0,42	0,52	0,66
Budapest	20,1	26,5	4,9	26,7	6,6	0,76	4,13	0,75	3,04
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1,00	1,00	1,00	1,00

(A – történész; B – összes bölcsész; C – polgári népesség, 1910 ben; D – 8 középiskolai osztályt végzett; E – magyar anyanyelvű népesség; F – történész reprezentáció a bölcsészekhez képest; G – történész reprezentáció a lakossághoz képest; H – történész reprezentáció a nyolc középiskolai osztályt végzett lakossághoz képest; I – történész reprezentáció a magyar anyanyelvű lakossághoz képest)

4. táblázat • A regionális reprezentáció kérdése

között a legnagyobb különbséget éppen Budapest esetében tapasztalhatjuk: lakossági arányszámához képest Budapest több mint négyszeresen felülreprezentált. Az érettségizett népességnek azonban olyan nagy része koncentrálódik Budapestre, hogy *ehhez képest Budapest alulreprezentált a történészek között.* Hasonlóképpen megfordul a Duna–Tisza közének mutatója, bár az ellenkező irányba: míg a teljes népességi arányhoz képest enyhe alulreprezentációt, az *érettségizettekhez képest enyhe felülreprezentációt mutat. A Dunántúl és Tiszántúl feltűnő reprezentációja erősen megnövekszik.* A teljes egészükben elcsatolt országrészek mindkét mutató szerint alulreprezentáltak.

Ennek kétféle magyarázata is lehet:

a.) Az egyik, hogy a tömeges népességmozgás ellenére *a trianoni határ mégiscsak határként* viselkedik, természetes akadálya annak, hogy az e területről származók beiratkozzanak a budapesti egyetemre…

b.) Másfelől pedig, hogy az elcsatolt területeken a nem magyar anyanyelvűek többségben vannak, s a bölcsészkar, ezen belül a magyar nemzeti szimbólumokkal való azonosulást erősen megkövetelő történelem szak, a nem magyar anyanyelvű lakosság pályaválasztása szempontjából nyilván kevésbé jött szóba, mint a műszaki vagy orvosi egyetem. Érdemes tehát a magyar anyanyelvű lakossághoz képest is tanulmányozni a történészek megoszlását (I oszlop). A vidék reprezentációját erősen meghaladó reprezentációval a Tiszántúl és a Keleti-Felvidék tűnik ki.

Összefoglalva: A történészi szakma választását a bölcsész diákságban a viszonylag kevésbé polgárosult területekről való származás felerősíti. A hagyományos, hierarchiába rendezhető tolóerők – az apa iskolázottsága, a településszerkezet, a regionális egyenlőtlenségek – szempontjából tehát a történésznépesség valamivel kevésbé elit jellegűnek tűnik, vagy – másként fogalmazva – a bölcsészkar más szakjai (például az élőnyelvek) sokkal inkább vonzhatták az elitcsoportok leszármazottait, mint a történelem.

Természetesen többféle vizsgálattal lehet árnyalni ezt a sommás képet. Válasszuk ki példaképpen azt a régiót, amely a történészek szempontjából markáns felülreprezentációt mutat: a Tiszántúlt. A Tisza bal parti régiójában a bölcsészek kiválasztásában általában erősebb a férfiak részvétele, mint országos átlagban, hasonlóképpen a történészek esetében. Miközben a vidékiek között általában a diplomások negyede, itt a harmada jött 'nagyvárosból' (ez esetben Békéscsabáról, Debrecenből, Nagyváradról és Nyíregyházáról). Míg a vidéki diplomások fele kis településekről származott, e régióban csak kétötödnyi az innen érkezettek aránya. Összességében: a Tiszántúl „történész" hajlama elsősorban a „tiszántúli nagyvárosok" történészi pályaválasztásra indító hajlamával függ össze. *A 20. századi gazdasági és kulturális súlyukhoz viszonyítva történelmileg „aránytalanul nagy" szerepet játszó városok társadalma átlagon felüli valószínűséggel termelt ki a történelemmel foglalkozó pálya választására ösztönző habitust.*

Míg a város–falu lejtővel, a regionális modernizációs jelzővel, s az apa iskolázottságával kapcsolatos egyenlőtlenségi meghatározók a 19–20. századi Európában és Észak-Amerikában általánosnak tűnnek[4] – a társadalmak legfeljebb abban különböznek egymástól, hogy *mekkora* az iskolázott, városia-

[4] Számos országot hasonlítottak már össze e tekintetben, ld.: *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory* országcímszavait (Torres–Antikainen, 2003)

sabb településen élő, fejlettebb régióból származó csoportok előnye az átlaghoz képest –, addig nagyon is *speciálisan közép-európai* az etnikai és vallási csoportok viszonya a felsőoktatáshoz, a bölcsészkarhoz, illetve a történész szakmához.

Felekezeti és etnikai hovatartozás

A felekezetileg sokszínű Magyarországon különösen jó lehetőség mutatkozik arra, hogy az egyes felekezetekhez tartozók felsőoktatási, bölcsészképzési, történészképzési részvételi arányait mérlegeljük.

A vallás esetében természetesen többszörösen interpretálandó adatról van szó. A felekezeti háttér részben egyéb, ismeretlen társadalmi tényezők *helyettesítésére* szolgál – ritkábban arra, hogy egyazon csoporton *belül* eltérő habitusokra lehessen belőle következtetni. A felekezetek *vallásgyakorlata* ugyanis csak távoli (s egyelőre fel nem mérhető) összefüggésben van a felmutatott tanulmányi esélyekkel, választásokkal és teljesítménnyel. A zsidók gyakran megfigyelt kiemelkedő tanulmányi eredményeit ugyan össze szokták kapcsolni a zsidó vallási intellektualizmus, a „Könyv népe" habitusának hatásával, de a többi felekezetnél a kitűnőségi esélyeket már igen nehéz lenne a vallásgyakorlatból levezetni. A protestánsoknál – a bibliaolvasás okán – a vallási intellektualizmusból a katolikusoknál egységesen magasabb alfabetizmus következne, de Karády Viktor kiterjedt elemzéseiből tudjuk, hogy ez csak az unitáriusokra és lutheránusokra igaz, a kálvinistákra nem: a minőségi és mennyiségi iskolázottsági sorrendben (melyet az izraeliták, unitáriusok, evangélikusok vezető szerepe jellemez) a katolikusok megelőzik a reformátusokat, akik ekképpen csak a görög katolikus és görögkeleti népességet előzik meg.

A zsidó lakossági arányokhoz képest a dualizmus végén még többszörösen felülreprezentált zsidó bölcsészhallgatóság a vizsgált korszakra is csaknem másfélszeres felülreprezentációt mutat a teljes bölcsésznépességben, viszont erőteljes *alulreprezentációt a történészek között. Azaz: a numerus clausus-szal akadályozott zsidó népesség kifejezetten a többi bölcsész pályát preferálja.* Vélhetőleg elsősorban azért, mert a történészi pálya, mint elsősorban tanári pálya, a még mindig nagyrészt a történelmi keresztény felekezetek által fenntartott iskolarendszerben, illetve a mind egyértelműbben antiszemita beállítottságú tanügyigazgatás befolyása alatt nem tűnik sem ideális, sem lehetséges munkahelynek a zsidók számára. Minthogy a történelemtanítás az iskolában nem egyszerűen szaktárgyként, hanem a nemzeti tudatformálás eszközeként funkcionált, a zsidó tanárok alkalmazását egyébként is ellenző körök e pozíciót különösen biztosítani akarták a számukra megbízhatóbbnak tűnők számára. A lakossági arányhoz képest a bölcsészek körében hasonló felülreprezentációt mutató evangélikusok is valamivel kevésbé vannak jelen a történészek körében, de a különbség itt sokkal kisebb: míg a zsidóknál a felülreprezentáció alulreprezentációvá változik, addig az evangélikusoknál a felülreprezentáció megmarad. Az evangélikus népesség általánosnál magasabb szintű modernitása elegendő ahhoz, hogy a többi bölcsész pályát – elsősorban a modern nyelveket – jobban preferálja, mint a bölcsészkart általában, de az evangélikus iskolarendszer kvázi túlfejlettsége mellett számukra a történelemszakos tanári pálya is kecsegtető.

A magyar társadalom két legtradicionálisabb és az iskolázottságban általában alulreprezentációt mutató aggregációja a görög katolikust és a reformátust jellemzi, hogy

inkább lesznek történészek, mint másféle bölcsészek – ahogy egy kevésbé modern közegtől el is lehet várni, hogy az ideológiai önmeghatározás értelmiségi pozícióit az egyének jobban preferálják, a közösség pedig erőforrásait inkább ilyen állások megteremtésére, mint másfélékre fordítsa.

A bölcsészkari beiratkozási anyakönyvek közvetlen utalást nem tartalmaznak a diákok etnikai hátterére, *de névjellegük elemzése lehetséges.* Sokat vitatott, de statisztikailag eredményesnek bizonyuló módszer a magyar, német, szláv, román és egyéb névjellegűek szétválasztása. Természetesen ez az adat *az egyének* etnikai tudatállapotáról semmilyen információt nem ad, de statisztikai értelemben arról mindenképpen informál: *a család* nem tartotta indokoltnak, hogy az igen széleskörű névmagyarosítási mozgalomban részt vegyen. Ebből persze az is következik, hogy a magyar nevűek között szétválaszthatatlanul összekeveredtek azok, akiknek „eleve" (azaz nem tudjuk mióta) magyar nevük volt, s akik esetében a család még 1-2 nemzedékkel azelőtt nem magyar jellegű nevet viselt. (Karády, 2001)

A hagyományosan modernebbnek, erősebben polgárosultnak számító nemzetiséghez tartozók, azaz a németek, a többi bölcsésznél kevésbé képviseltetik magukat a történészek között, hiszen míg a német névjellegűek az összes bölcsész 17 %-át, addig a történészeknek csak a 12 %-át tették ki. A „német" névjelleg a katolikusokon és evangélikusokon belül egyaránt fokozza a történészek relatív alulreprezentációját, a zsidókon belül viszont csökkenti – szoros összefüggésben azzal, hogy a zsidóknál a modernitás a névmagyarosítással összekapcsolódik. *Mindegyik* felekezeti csoporton belül a vélelmezhetően *kevésbé modern csoportok* mentek történésznek. *(5. táblázat)*

Összességében tehát megállapíthatjuk: a történelem szakos diploma mind az egyszerű, mind a kombinált társadalmi mutatók szerint kevésbé elit jellegű, mint a bölcsészdiploma általában. Kiterjedt elemzések kellenének, hogy a bölcsészkar melyik nagy tömbje vonzza inkább az elitet: a természettudományoké, esetleg azért, mert nincsen kitéve ideológiai hullámzásnak, a klasszikus nyelveké, esetleg azért, mert a legrangosabb iskolatípus domináns tárgyát alkotják, a magyaré, esetleg azért, mert ideológiai szempontból talán még fontosabb tárgy, mint a történelem, vagy éppen az élő idegen nyelveké, mert szélesebb munkaerőpiacra készítenek fel, s a Nyugattal való szellemi kapcsolat lehetőségét hordozzák, vagy éppen a tanárszakkal nem rendelkező exkluzív kis tárgyaké…

A Századok publikálói köre

Ha az „alkotó történész" definícióink egyikét, a „*Századok* alkotói körét" vetjük össze a bölcsésznépességgel, azonnal világossá válik, hogy „a történészdiplomások" erősen megosztott szakmai csoportot alkotnak. *A Századokban publikálók között ugyanolyan valószínűséggel találunk történelemszakos diplomásokat, mint nem történelemszakosakat.* Az „egyszerű" – tehát doktorátussal meg nem erősített – történelemtanári diplomásoknak, akik a Horthy-korszakban több mint ezren voltak, alig másfél százaléka publikált a *Századokban,* s e publikáló töredéknek is kétharmada a csak „néhányszor publikálók" közé tartozott. (Jelen vizsgálatban még nem különítettük el, hogy a publikálás 1949 előtt vagy után történt. Így a *Századok*ban való publikálás *egyszerre* tükrözi, hogy kik válogatódtak ki a 30- as, 40-es évek, illetve az 50-es évek tudománypolitikai mechanizmusai révén…) A doktoráltak – ahogy ez várható is – jóval magasabb arányban fordulnak elő a szerzők között, egyhatoduk publikált, s a publikálók harmada tizenöt

Vallás	Történész (N=1823)	Összes bölcsész (N= 9162)	Reprezentáció	Vallás- és névjelleg	Történész (N=1823)	Összes bölcsész (N= 9162)	Reprezentáció
				kat.magyar	38,8	35,8	1,09
Róm. kat.	59,1	57,0	*1,04*	kat. német	8,4	10,2	0,82
				kat. szlovák	11,9	11,1	1,07
Református				Ref	8,4	19,8	**1,22**
				ev. magyar	4,4	4,5	0,98
Evangélikus	7,9	8,8	*0,90*	ev. német	1,5	2,1	0,71
				ev. szlovák	2	2,2	0,94
Evang. Magyar	4,4	4,5	*0,98*	Evang. Német	1,5	2,1	*0,71*
Izraelita	3,0	9,0	*0,34*	izr. magyar	1,2	3,9	0,30
				izr. német	1,9	5,1	1,37
Görögkat.	2,8	1,6	**1,70**	Görögk.	2	1,6	**1,70**
				Egyéb + ismeretlen	2,9	3,7	*0,78*
Összesen	100	100	1	Össz.	100	1	1

5. táblázat • A történészdiplomások és az összes bölcsészdiplomás felekezeti és névjelleg szerinti összetétele (%)

alkalomnál gyakrabban, mondhatni rendszeresen tűnt fel a központi történészfolyóiratban. Megjegyzendő, hogy a doktori fokozattal rendelkezők körén belül azok, akik tanári fokozatot *is* szereztek, hasonlóan állnak, „a kettős karrier" lehetősége pusztán a leggyakoribb publikálásban veti őket vissza a doktorálókhoz képest.

Ezek az adatok legalább három legenda cáfolatára alkalmasak:

a.) Az egyik legenda a „tudós tanár" figurájának elterjedtsége. A tanárok folytatnak ugyan tudományos aktivitást, de a központi tudományos elitbe csak töredékük jut be. További vizsgálat tárgya lehet, hogy az iskolai értesítőn kívül milyen arányban publikálnak tudományos közleményeket a tanárok…

b.) A másik közhiedelem – vagy inkább közérzület – a szakmában, hogy „régen a történész doktorátusok színvonala igen magas volt". A tények ezzel szemben azt mutatják, hogy a doktoráltak több mint négyötöde sem doktori tézisével, sem más alkotásával nem került be a központi tudományos folyóirat szerzőinek sorába. Egyelőre nem különítettük el ugyanis, hogy valaki tanulmánnyal vagy kisebb közleménnyel, könyvismertetéssel jelent meg a *Századokban.*

	Nem történész (N=7340)	Történész csak tanár (N=1061)	csak doktor (N=326)	tanár és doktor (N=350)
nem publikált	98,7	98,4	85,0	86,6
1–6 közleményt	1,1	1,1	8,3	8,4
7–14 közleményt	0,1	0,2	1,8	1,5
15-nél több közleményt	0,1	0,3	4,9	3,5
	100	100	100	100

6. táblázat • A *Századokban* publikáló történészek tudományos aktivitása diplomatípus szerint (%)

c) A harmadik közhiedelem, hogy a tanári és tudományos pálya képzésének kettéválasztottsága jót tesz a tudományos színvonalnak: ez sem igazolható, a tanári és doktori diplomával rendelkezők épp olyan jól teljesítenek, mint a csak doktori diplomával rendelkezők.

A *Századokban* publikáló történészek nemi hovatartozása az elit erős maszkulinitását mutatja, a 80 %-os férfi részvétel 1,34-szeres férfi felülreprezentációt jelent az eredeti történészdiplomás nemi arányokhoz képest, világosan tükrözve, hogy a nők magas aránya a diplomások között elsősorban a *középiskolai tanári szakmának* szól. A doktori végzettségű családokból származók 1,33-szor, az egyéb diplomás családokból érkezők 1,6-szor felülreprezentáltak a publikálók között. Ez azt jelenti, hogy míg a történészi diploma megszerzésére már a középiskolai végzettség (tehát például tanítói vagy tisztviselői családi háttér) is predesztinált, a publikáló történészek jellegzetesen második generációs diplomások, s a budapestiek már majd kétszeresen felülreprezentáltak az összes történészhez képest.

A viszonylag legnagyobb (3,41-szeres) felülreprezentációt a magyar névjellegű zsidók, s némiképp lemaradva (2,14-szeres reprezentációval) a német névjellegű evangélikusok mutatják, de másfélszeresnél nagyobb a német névjellegű zsidók és a magyar névjellegű evangélikusok képviselete is. Azaz: a *Századokban* való publikálás „helyreállítani" látszik az iskolarendszer szabad, *numerus clausus*-szal nem akadályozott időszakaiban, illetve szektoraiban érvényesülő kiválósági sorrendet. Még az is pontosan egybevág a szokásos kiválósági, illetve felülreprezentációs megfigyelésekkel, hogy a magyar katolikus, illetve a református népesség az átlag körül mozog, s ezen belül a katolikusok kissé jobban állnak, ill. hogy a két nagy szlovák csoport (evangélikus, katolikus) nagyjából egyformán (0,81-es, ill. 0,83-as mutatóval) alulreprezentált. A hagyományos elit-rekrutációs sorrendnek egyedül a katolikus németek alulreprezentációja mond ellent, de ezt is könnyen magyarázhatjuk azzal, hogy a katolikus németek (evangélikusoknál erősebb) kötődése a 20-30-as évek disszimilációs stratégiáihoz (Volksbund), illetve a velük kapcsolatos 1945 utáni gyanakvás csökkentette a szaktörténészi karrier valószínűségét.

A történelemszakos népesség és a *Századokban* publikálók összehasonlítása azt mutatja, hogy miközben a történelemtanári mivolt – vélhetőleg a *numerus clausus* következtében is – a bölcsészek átlagához képest tradicionálisabb, vidékibb, Horthy-kori értelemben vett

„nemzetibb” csoportoknak nyit utat, *az alkotó elit önszelekciós mechanizmusai most is, itt is az iskolázottabb, városibb háttérrel rendelkező, magyar zsidó, illetve magyar és német evangélikus csoportok* viszonylagos fölényét mutatják.

Kulcsszavak: *szociológia, felsőoktatás-szociológia, történettudomány, historiográfia, egyetemtörténet, elit, rekrutáció, regionális egyenlőtlenségek, felekezeti egyenlőtlenségek, nemzetiségi egyenlőtlenségek*

IRODALOM

Biró Zsuzsanna Hanna – Nagy Péter Tibor (2007): Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon, Educatio. 4,

Biró Zsuzsanna Hanna: (2008) A társadalmi nemek közötti különbségek empirikus kutatása a Horthy-korszak bölcsészdiplomásainak példáján. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténet-írás új útjai*. Gondolat, Budapest, 105–120.

Bourdieu, Pierre (1978): Rekonverziós stratégiák. In: Bourdieu, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest

Erős Vilmos (2000): Mit jelent a történetírás-történet, és miért írunk ilyet? Aetas. 4,

Glatz Ferenc (1980): *Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim, Miskolczy felfogása nemzetről és államról*. Akadémiai, Budapest

Glatz Ferenc (1990): Újkor kutatás és forráskiadás. In: Glatz Ferenc: *Történetírás – korszakváltásban. Tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 231–246.

Gunst Péter (2000): *A magyar történetírás története*. Csokonai, [Debrecen]

Hajnal István (1939 [1993]): Történelem és szociológia. Századok 73, 1, 1–32; 73, 2, 137–166. [újra: In: Hajnal István: *Technika, művelődés. Tanulmányok*. História Könyvtár. Monográfiák 2. História–MTA TtI, Budapest 1993. 161–204.]

Karády Viktor (2000a): *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek, 1876–1945 történeti-szociológiai tanulmányok*. Replika Kör, Budapest

Karády Viktor (2000b): Felekezet, tanulmányi kitűnőség és szakmai stratégia. Az érettségizettek pályaválasztása a dualista kor végén. In: *Festschrift Nagy Zsuzsa*. Debrecen University Press, Debrecen, 124–145.

Karády Viktor (2001): Mennyire volt «magyar» a honi értelmiség a századfordulón ? In: Lackó Miklós (szerk.): *Filozófia és kultúra. Írások a magyar művelődéstörténet köréből*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 203–236.

Karády Viktor (1992): Az Eötvös Kollégium és a Ecole Normale Supérieure 1900 táján. Új Pedagógiai Szemle. 1, 70–84.

Karády Viktor – Valter Csilla (1990): *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola, a polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928–1950)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged

Kriston Pál (1991): *A történetírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest

Lederer Emma (1969): *A magyar polgári történetírás rövid története*. Kossuth, Budapest, 53–58.

Mályusz Elemér (é. n.): *A magyar történettudomány*. Bolyai Akadémia, Budapest

Márkus László (1963): *A szociáldemokrata történetfelfogás fejlődéséhez*. Akadémiai, Budapest

Pók Attila (vál., bevez.) (1982): *A Huszadik Század körének történetfelfogása*. Gondolat, Budapest

R. Várkonyi Ágnes (1973): *A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban*. II.: *A pozitivizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon. 1830–1860. Tudománytörténeti tanulmányok*. Pamlényi Ervin (szerk.) 6. Akadémiai, Budapest

Torres, Carlos A. – Antikainen, Ari (eds.) (2003): *The International Handbook on the Sociology of Education: An International Assessment of New Research and Theory*. Rowman – Littlefield, Lanham, Md

Várdy Béla (1974): *Hungarian Historiography and the Geistesgeschichte School – A magyar történettudomány és a szellemtörténeti iskola*. Árpád Akadémia, Cleveland, OH

Várdy Steven B. (1976): Modern Hungarian Historiography. East European Monographs. Columbia University Press, New York

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TANÁRI TAGOZATÁRÓL

Szabolcs Ottó

a történettudomány kandidátusa, ny. egyetemi docens
drszabolcs@ludens.elte.hu

Már a társulat 1867. május 15-én tartott első közgyűlésén, a közel háromszáz alapító tag előtt Horváth Mihály kijelölte az intézmény időt álló alapelveit. Természetesnek tűnik, hogy a nemzeti függetlenedési törekvések érzésvilágában alapvető kérdés a nemzeti tudat megőrzése. Horváth leszögezi: „Bizonyára a tévedés veszélye nélkül állíthatjuk, hogy nincs, nem lehet öntudatos nemzeti érzelem senkiben, aki nemzete történelmét nem ismeri […] De a külön nemzetség nem lehet czél önmagában; csak eszköz egy nagyobb czélra, amely a haladásban, tökélyesítésben, az emberiség eszményéhez való közeledésben keresendő […] E törvénynél fogva nemzetünk is csak úgy fog örvendeni hosszú életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és amennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind conkrétabbá váló életéhez csatlakozik: más szóval: ha az emberiség közös irányának az ösvényén halad […] De e mellett nem kisebb kötelessége minden nemzetnek híven megőrizni maga sajátos egyéniségét.” Ezért nem lehet öntudatos nemzeti érzelem senkiben, aki nemzeti történelmét nem ismeri.

Ezeknek a gondolatoknak a fényében a társulat a történelmi megismerés és megismertetés a nemzet emlékezetét feltáró és az egyetemes történelembe helyezni szándékozó tudományos kutató, megismertető országos műhelyként, a nemzet emlékezetének közcélú őrzőjeként kezdte meg működését.

Olyan szervezetként, amely összefogni szándékozott – és tudott – mindenkit, aki a történelemben akart munkálkodni, s mozgósítani a potenciális kutatókat, érdeklődőket, oktatókat. Közüggyé tudta tenni a történelmet, nemcsak a kíváncsiskodók, az *outsider*-ek részére, hanem elsősorban az alkotni vágyók között. Évi vándorgyűléseivel bejárta az akkor még bizony nem kicsike országot, vitte és hozta a híreket, a tudomány helyi és országos jelentőségű anyagait, eredményeit, mozgósított, inspirált, összefogott, irányított, hiszen ez a szervezet volt a történelemtudomány országos nagy és tevékeny műhelye. Egy olyan korban, amikor még nemigen voltak állami, országos átfogó – és összefogó – szakmai műhelyek, mint majd néhány évtizeddel később. Nem alakult még ki a kutatói profiság, nem tömörült még céhvé a történetírás, nem vált el egymástól a kutató és oktató történész. A társulat az egész értelmiséghez – polgársághoz – szólt, de különösen a tanárokban találta meg legszélesebb bázisát. Hiszen a társulat megalapítói és serény munkásai jórészt maguk is tanárok voltak, akik egyszerre működtek a tanári katedrán és a kutatói Parnasszuson. A